

دانشگاه پیام نور

دانشکده علوم تربیتی

گروه علمی تاریخ و فلسفه آموزش و پرورش

پایان نامه جهت اخذ درجه کارشناسی ارشد

بررسی جایگاه تفکر انتقادی در کتاب های علوم تجربی و تعلیمات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی

استاد راهنما :

سرکار خانم دکتر زهره اسماعیلی

استاد مشاور :

جناب آقای دکتر مهران فرج اللهی

نگارش:

مریم پیرو

بهمن ماه ۱۳۹۰

تقدیم به

خورشید تابان وجود همسرم

گرمی حضور پدر و مادرم

قلب مهربان دخترم

و خواهر عزیزم

که صبورانه در این راه مرا یاری کردند.

سپاسگزاری

یگانه خالق جهان و انسان را سپاس می گویم که توفیق فراگیری علم را به من عطا کرد

کمال سپاس و قدر دانی را از اساتید ارجمند و بزرگووارم ، سرکار خانم دکتر زهره اسماعیلی و جناب آقای دکتر مهران فرج الهی به واسطه راهنمایی های بی شائبه و دلسوزانه شان دارم .

سپاس فراوان از اساتید داور جناب آقای دکتر سرمدی و جناب آقای دکتر رضایی

چکیده فارسی

اهمیت تفکر و اندیشه در توسعه جوامع انسانی امری انکار ناپذیر است. نظام های آموزشی در جهت تربیت نسلی متفکر و همراه با تغییرات جهانی تاثیری انکار ناپذیر دارد ، لذا توجه به این مهم باید همواره در صدر موضوعات تعلیم و تربیت قرار گیرد .

در تحقیق حاضر سوالات به این شرح مطرح شده است :

در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به تفکر انتقادی توجه شده است؟

در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی تا چه اندازه به تفکر انتقادی توجه شده است؟

آیا می توان محتوای کتب علوم و تعلیمات اجتماعی این سطح را به گونه ای طراحی کرد که به میزان بیشتری از عناصر تفکر انتقادی بهره مند باشند ؟

جهت پاسخگویی به سوالات فوق ، واحد های تحلیل که همه بندها و پاراگراف ها و تمرینات کتب بودند، دو کتاب تعلیمات اجتماعی و علوم تجربی، با روش تحلیل محتوا مورد بررسی قرار گرفت و با تجزیه و تحلیل اطلاعات به دو روش توصیفی و تحلیلی نتایجی به دست آمد .

با این مهارت ها سنجیده شده اند و نتایج به این شرح به دست آمده است :

توجه در هر دو کتاب به اندازه مورد قبول برای پرورش انسان متفکر و توانمند کمتر از حد انتظار بوده است. این مهارت ها در کتاب علوم ۶۶/۶۴ درصد ، و در کتاب تعلیمات اجتماعی ۳۶/۳۱ درصد بوده است ، که پیشنهاد می شود هر دو کتاب بر اساس مهارت های تفکر انتقادی بازنویسی شوند .

فهرست مطالب

عنوان
صفحه
شماره

فصل اول : کلیات

- 1-1- مقدمه 1
2-1- بیان مسئله 2
3-1- سوالات تحقیق 3
4-1- اهداف تحقیق 4
5-1- ضرورت و اهمیت تحقیق 6
6-1- تعریف نظری و عملیاتی واژه های کلیدی 6

فصل دوم : مطالعه منابع موضوع مورد تحقیق

بخش اول - مطالعه مبانی نظری مربوط به موضوع مورد تحقیق

- 1-1-1- تفکر و انواع آن 9
2-1-1- تفکر منطقی 10
3-1-1- تفکر همگرا و واگرا 11
4-1-1- تفکر خلاق 11
5-1-1- تفکر جهت دار 11

- 12..... 0-1-1- تفکر بدون جهت
- 12..... 6-1-1- تفکر انتقادی
- 14..... 7-1- مقایسه تفکر انتقادی با تفکر خلاق
- 14..... 8-1- مقایسه تفکر انتقادی و تفکر منطقی
- 15..... 1-2- آشنایی بیشتر با تفکر انتقادی
- 15..... 1-1-2- تاریخچه تفکر انتقادی
- 16..... 2-1-2- تعاریف تفکر انتقادی
- 20..... 3-1-2- ویژگی های تفکر انتقادی
- 24..... 4-1-2- ویژگی های متفکران انتقادی
- 28..... 5-1-2- مقایسه تفکر انتقادی و تفکر عادی
- 29..... 6-1-2- اجزای تفکر انتقادی
- 29..... 7-1-2- عوامل زمینه ساز تفکر انتقادی
- 31..... 8-1-2- مهارت های تفکر انتقادی
- 35..... 1-8-1-2- آموزش شهروندی و تفکر انتقادی
- 37..... 9-1-2- الگوهای آموزش تفکر انتقادی
- 37..... 1-9-1-2- منطق صوری
- 38..... 2-9-1-2- منطق غیر صوری

- 38.....۲-۱-۹-۳-روش استقرایی.....
- 41.....۲-۱-۱۰-۱-روش های آموزش تفکر انتقادی
- 41.....۲-۱-۱۰-۱-حل مسئله
- 42.....۲-۱-۱۰-۲-بحث گروهی.....
- 43.....۲-۱-۱۰-۳-پرسش و پاسخ.....
- 44.....۲-۱-۱۰-۴-روش اکتشافی.....
- 47.....۲-۱-۱۱-ارتباط میزان یادگیری تفکر انتقادی و روش تدریس.....
- 50.....۲-۱-۱۲-ارتباط محتوا و آموزش تفکر انتقادی.....
- 51.....۲-۱-۱۳-فراگیران تفکر انتقادی
- 51.....۲-۱-۱۳-۱-ویژگی آموزش ابتدایی.....
- 52.....۲-۱-۱۳-۲-مطالعه ویژگی رشد شناختی کودکان در مقطع سنی ۱۱-۱۰ سال.....
- 54.....۲-۱-۱۳-۳-مهارت های تفکر انتقادی لپمن و رشد شناختی فراگیران.....
- 57.....۲-۱-۱۴-صاحب نظران تفکر انتقادی
- 57.....۲-۱-۱۴-۱-ماتیو لپمن
- 60.....۲-۱-۱۴-۲-انیس.....
- 61.....۲-۱-۱۴-۳-سیگل.....
- 61.....۲-۱-۱۴-۴-پل

- 61..... ۲-۱-۱۴-۵- مارتین
- 62..... ۲-۱-۱۴-۶- مک پک
- 63..... بخش دوم : پیشینه تحقیق
- 63..... ۲-۱- پیشینه تحقیق در ایران
- 63..... ۲-۱-۱- پیشینه تحقیقات با موضوع تفکر انتقادی
- 72..... ۲-۱-۲- پیشینه تحقیقات با موضوع علوم تجربی
- 72..... ۲-۱-۳- پیشینه تحقیقات با موضوع تعلیمات اجتماعی
- 73..... ۲-۱-۴- پیشینه تحقیقات با موضوع چهارم ابتدایی
- 74..... ۲-۲- پیشینه تحقیقات در جهان
- 74..... ۲-۲-۱- پیشینه تحقیقات خارج از کشور ، با موضوع تفکر انتقادی
- 74..... ۲-۲-۲- پیشینه تحقیقات خارج از کشور ، با موضوع آموزش فلسفه به کودکان و تقویت تفکر انتقادی
- 76.....
- 79..... فصل سوم : روش تحقیق
- 79..... ۳-۱- تعریف تحلیل محتوا
- 79..... ۳-۲- نوع تحلیل محتوا
- 79..... ۳-۳- مراحل تحلیل محتوا در این تحقیق
- 80..... ۳-۳-۱- مشخص ساختن هدف تحلیل

80.....۲-۳-۳- جمع آوری نمونه های مورد تحلیل

80.....۲-۳-۳-۱ ابزار جمع آوری اطلاعات

80.....۲-۲-۳-۳- معرفی نمای کلی کتاب علوم تجربی پایه چهارم ابتدایی

80.....۳-۲-۳-۳- معرفی نمای کلی کتاب تعلیمات اجتماعی پایه چهارم ابتدایی

81.....۴-۲-۳-۳- توصیف محتوای کتاب علوم تجربی

81.....۵-۲-۳-۳- توصیف محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی

81.....۳-۳-۳- تقسیم مجموعه مورد بررسی به واحدهای مختلف

81.....۴-۳-۳- طبقه بندی واحدها

81.....۱-۴-۳-۳- مولفه های مورد نظر جهت بررسی مهارت های تفکر انتقادی

84.....۵-۳-۳- ارزیابی عینی طبقه ها

84.....۱-۵-۳-۳- تجزیه و تحلیل اطلاعات

فصل چهارم: تجزیه و تحلیل داده ها

87..... بخش اول - تجزیه و تحلیل اطلاعات

۴-۱- جدول تحلیل محتوای کتاب علوم تجربی..... 87

۴-۲- جدول تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی..... 95

فصل پنجم : بحث و نتیجه گیری

۵-۱- بیان مسئله ، روش اجرا و یافته ها به طور خلاصه..... 104

۵-۲- نتیجه گیری و بحث 105

۵-۳- پیشنهاد ها 116

۵-۴- محدودیت ها..... 116

منابع 117

پیوست ها 120

چکیده انگلیسی..... 203

فهرست جدول و نمودار و شکل

فصل ۲ :

- جدول شماره ۱-۲ : انواع تفکر و تعاریف آن.....13
- جدول شماره ۲-۲: تعاریف تفکر انتقادی.....19
- جدول شماره ۳-۲ : ویژگی های تفکر انتقادی.....22
- جدول شماره ۴-۲: ویژگی های متفکران انتقادی.....27
- جدول شماره ۵-۲ : مقایسه تفکر انتقادی و تفکر عادی.....28
- جدول شماره ۶-۲ : عوامل بستر ساز تفکر انتقادی.....31
- جدول شماره ۷-۲ : دیدگاه های صاحب نظران در رابطه با مهارت های تفکر انتقادی.....34
- جدول شماره ۸-۲ : ویژگی های شهروند خوب در جهان.....35
- جدول شماره ۹-۲ : الگوهای آموزش تفکر انتقادی.....40
- جدول شماره ۱۰-۲: روش های آموزش تفکر انتقادی.....46
- جدول شماره ۱۱-۲: مراحل ، محاسن و محدودیت های روش تدریس سخنرانی :.....49

فصل ۳:

- جدول ۱-۳ : مولفه های مورد نظر جهت بررسی مهارت های تفکر انتقادی.....82

فصل ۴ :

جدول شماره ۴-۱: جدول فراوانی مهارت سوال کردن

در کتاب علوم تجربی سال ۹۰-۸۹.....87

جدول شماره ۴-۲: جدول فراوانی مهارت تحلیل و ارزیابی

در کتاب علوم تجربی سال ۹۰-۸۹.....87

جدول شماره ۴-۳: جدول فراوانی مهارت استدلال

در کتاب علوم تجربی سال ۹۰-۸۹.....87

جدول شماره ۴-۴: جدول فراوانی مهارت شواهد و اظهارت

در کتاب علوم تجربی سال ۹۰-۸۹.....87

جدول شماره ۴-۵: جدول فراوانی مهارت تفسیر داده ها

در کتاب علوم تجربی سال ۹۰-۸۹.....88

جدول شماره ۴-۶: جدول فراوانی مهارت جمعی بودن

در کتاب علوم تجربی سال ۹۰-۸۹.....88

جدول شماره ۴-۷: جدول فراوانی مهارت قضاوت صحیح در مورد مطالب

در کتاب علوم تجربی سال ۹۰-۸۹.....88

جدول ۴-۸: بررسی واحد های فعال و غیر فعال

- 90..... کتاب علوم تجربی به تفکیک درس.....
- جدول ۴-۹: فراوانی و درصد فراوانی و مجموع فراوانی مهارت های تفکر انتقادی
 هر درس در کتاب علوم تجربی سال ۹۰-۸۹.....91.....
- جدول ۴-۱۰: فراوانی و درصد فراوانی مهارت سوال کردن در کل
 کتاب تعلیمات اجتماعی سال ۹۰-۸۹.....95.....
- جدول ۴-۱۱: فراوانی و درصد فراوانی مهارت تحلیل و ارزیابی
 در کل کتاب تعلیمات اجتماعی سال ۹۰-۸۹.....95.....
- جدول ۴-۱۲: فراوانی و درصد فراوانی مهارت استدلال
 در کل کتاب تعلیمات اجتماعی سال ۹۰-۸۹.....95.....
- جدول ۴-۱۳: فراوانی و درصد فراوانی مهارت تفسیر کردن
 در کل کتاب تعلیمات اجتماعی سال ۹۰-۸۹.....95.....
- جدول ۴-۱۴: فراوانی و درصد فراوانی مهارت جمعی بودن
 در کل کتاب تعلیمات اجتماعی سال ۹۰-۸۹.....96.....
- جدول ۴-۱۵: فراوانی و درصد فراوانی مهارت قضاوت صحیح
 در مورد مسائل در کل کتاب تعلیمات اجتماعی سال ۹۰-۸۹.....96.....
- جدول ۴-۱۶: فراوانی و درصد فراوانی مهارت صراحت داشتن
 در کل کتاب تعلیمات اجتماعی سال ۹۰-۸۹.....96.....
- جدول شماره ۴-۱۷: تحلیل محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی بر اساس مولفه های
 مهارت تفکر انتقادی به تفکیک بخش و درس.....98.....
- جدول شماره ۴-۱۸: جدول فراوانی و درصد فراوانی مولفه های مهارت تفکر انتقادی
 کتاب تعلیمات اجتماعی سال ۹۰-۸۹ به تفکیک بخش:.....100.....

فصل ۵:

جدول ۵-۱: مقایسه فراوانی پاراگراف های فعال و غیر فعال در
دو تالیف جدید و قدیم در فصل ۱ کتاب علوم اجتماعی:110

جدول ۵-۲: مقایسه فراوانی پاراگراف های فعال و غیر فعال در دو تالیف
جدید و قدیم در کتاب تعلیمات اجتماعی:114

فصل اول

کلیات

۱- مقدمه :

انسان از ابتدای خلقت نیاز مند تربیت بوده است . بعثت پیامبران و رهبران الهی، همه در همین جهت صورت گرفته است . حتی گرایش انسان به مکاتب بشری- با وجود آنکه راه را اشتباه رفته اند- اما گواه احساس نیاز وی به تربیت بوده است . آنچه انسان از تربیت توقع دارد ، رسیدن به سعادت است. این مهم تحقق نمی یابد مگر با به کار گیری همه گنجینه هایی که خالق یکتا در وجود انسان به ودیعه گذاشته است . بهترین و ارزنده ترین این گنجینه ها، پیامبر درون یا عقل است که توان تفکر ، ارزیابی و استنتاج را به انسان می دهد .

جامعه زمانی رو به سوی خیر و سعادت پیش می رود که از انسان متفکر تشکیل شده باشد، نه انسانی که تنها وجه تمایزش با حیوان، قدرت تکلم است. این نکته را ۴۰ سال است که بزرگان علم تربیت غرب ، مد نظر قرار داده اند ، و در ترسیم اهداف آموزشی، تجدید نظر اساسی کرده اند. تا آنجا که حتی فلسفه را برای کودکان، عامل تقویت فکر ، تربیت شهروند خوب و تعالی جامعه دانسته و در ۳۰ کشور دنیا برنامه های مدونی از طریق 'p4c' (فلسفه برای کودکان) در نظام آموزشی گنجانده شده و نتایج ارزشمند آن، مورد مطالعه قرار گرفته است . لیپمن بنیانگذار p4c معتقد است، فلسفیدن تفکر را تقویت می کند و آموزش و پرورش هدفی جز تربیت متفکر و در نتیجه محقق موفق ندارد.(خسرونژاد ۱۳۸۵)

حفظ و تکرار مطالب نمی تواند مخترع و مکتشف تحویل جامعه دهد . پس با تدوین محتوای کتب ، به شکلی که کودکان را به پرسش وادارد و ذهن آنها را درگیر و پویا کند و تربیت معلمانی که هدایتگر مسیر باشند، نسلی متفکر ، شهروندانی نیکو و جامعه ای متفاوت را رغم خواهد زد

۱-۲- بیان مسئله

در جهان امروز که روند رشد سریع دانش و تکنولوژی به خوبی رخ می نمایاند تنها تفکر است که می تواند انسان را با این تحولات همراه سازد.

آنچه مسلم است، تفکر به طور خود به خود به دست نمی آید و آموزش در تامین این مهارت ضروری است. آموزش و پرورش، نقش اساسی در ایجاد روحیه تفکر انتقادی در میان نسل ها را بر عهده دارد. اما آیا سیستم های آموزشی مانند ایران، که همواره بسیاری از روش های سنتی در آن به کار می رود و دانش آموزان تنها مخازنی مملو از اطلاعات و معلمان ابزار پر کردن این مخازن هستند، می تواند پاسخگوی این نیاز باشند آنچه به عنوان یک نیاز اساسی در سیستم آموزش و پرورش ما به چشم می خورد، لزوم جهش از روش های سنتی و هدف محور بودن، به روش های نوین و فرایند محور است. این تغییر تنها با گسترش توان اندیشیدن انتقادی، به کمک محتوای کتب درسی و افزایش تخصص معلمان به دست می آید. دو مجله "رهبری آموزشی" و "فلسفه و تئوری تربیتی" ، در جهت گسترش تفکر انتقادی^۱ در جهان، به چاپ می رسد که این خود گواهی بر اهمیت این مهم است. (خسرونژاد، ۱۳۸۵)

اریکسون^۲ معتقد است: توانایی در تفکر انتقادی، حل مسئله و تعقل به عنوان اهداف اساسی تربیت محسوب می شود. عوامل بسیاری در برآوردن این هدف اثر گزار است، از جمله سیاستگزاری های صحیح در سطح کلان، تخصص معلمان، آموزش های ضمن خدمت یکی از فاکتور های زمینه ای و اثر گزار محتوای کتب درسی میباشد.

تمایل افراد متخصص، بیشتر بر این است که بین محتواهای درسی و آموزش مهارت های تفکر، ارتباط بسیار نزدیکی وجود دارد، و حتی توام با یکدیگر در درون برنامه های درسی قرار می گیرند.

1-critical thinking
2-Eriksoun

لذا لزوم اعمال فاکتور های مهارت تفکر انتقادی، در محتوای کتب درسی، از ابتدایی ترین سطوح آموزش و از مراحل پیش دبستانی به وضوح دیده می شود، چرا که تفکر انتقادی با آموزش به دست می آید.

در میان سطوح دوره ابتدایی، سطح چهارم دبستان، از اهمیت خاصی برخوردار است. به نظر متخصصین امر به دلیل جهش مطالب کتب چهارم ابتدایی، نسبت به سطح سوم دبستان، این دوره استرس زا بوده و در عین حال به واسطه اهمیت نمرات این پایه، در انتخاب مدرسه در دوره راهنمایی، دانش آموزان بیش از پایه های دیگر، به سمت حفظ مطالب سوق داده می شوند. در نتیجه فرایند آموزش، از آموزش پویا و فعال و تفکر محور دور می شود. در میان کتب این سطح، دو کتاب علوم و اجتماعی، می تواند در ایجاد تفکر انتقادی اثر به سزایی داشته باشد، چرا که ارتباط تنگاتنگ تری با زندگی روزمره دانش آموزان دارد، و مفاهیم آن ها با زندگی فرد گره خورده است. از سال ها پیش، تفکر و انواع آن در محافل علمی مورد بحث و جدل بوده است متفکرین بسیاری در این حوضه، نظرات متفاوتی بیان داشته اند. از آن جمله لیپمن، که مهارت هایی را برای تفکر انتقادی در نظر گرفته است.

این مهارت ها عبارتند از :

مهارت سوال کردن، تحلیل و ارزیابی، استدلال، ارزیابی شواهد و اظهارات، تفسیر داده ها، جمععی بودن، قضاوت صحیح در مورد مسائل، منطقی بودن، صراحت داشتن.

با مرور بر پیشینه تحقیقات صورت گرفته، ملاحظه می شود که محققینی مانند شعبانی، ملکی، معطری، شمسایی با چاپ مقالاتی در ارزیابی اهمیت تفکر انتقادی در آموزش، و سنجش اثر این مسئله، در میان رشته ها و مشاغل متفاوت، سعی در برداشتن گامی اثر گذار در این زمینه داشته اند.

۱-۳- سوالات تحقیق

سوالاتی که این تحقیق به دنبال پاسخگویی به آن خواهد بود عبارتند از :

- ۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به تفکر انتقادی توجه شده است؟
- ۱-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت سوال کردن توجه شده است؟
- ۲-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت تحلیل و ارزیابی توجه شده است؟
- ۳-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت استدلال توجه شده است؟
- ۴-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت ارزیابی شواهد و ابهامات توجه شده است؟
- ۵-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت تفسیر داده ها توجه شده است؟
- ۶-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت جمعی بودن توجه شده است؟
- ۷-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت قضاوت صحیح در مورد مسائل توجه شده است؟
- ۸-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت منطقی بودن توجه شده است؟
- ۹-۱- در محتوای کتاب علوم چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت صراحت داشتن توجه شده است؟
- ۲- در محتوای کتاب تعلیمات اجتماعی چهارم ابتدایی تا چه اندازه به تفکر انتقادی توجه شده است؟
- ۱-۲- در محتوای کتاب اجتماعی چهارم ابتدایی تا چه اندازه به مهارت سوال کردن توجه شده است؟